

Ədəbiyyat:

1. "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununda dəyişiklik edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu . Bakı. 17 mart 2020-ci il.

2. "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 sentyabr 2000-ci il tarixli Fərmanı.

3. "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi .Bakı. 2016.

4. 2016-cı il 13 iyul tarixli "Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması və beynəlxalq reytinglərdə ölkəmizin mövqeyinin daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında. Bakı. 2016.

5. Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA). Bakı. 2017.

6. "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlar üçün əlavə güzəşt mexanizmləri hazırlanacaq". URL: <https://marja.az/90591/isgaldan-azad-edilmis-erazilerde-sahibkarlar-ucun-elave-guzest-mexanizmleri-hazirlanacaq>

7. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə gələcək biznes imkanları müzakirə olunub. URL: <https://vergiler.az/news/economy/10908.html>

ELMI İŞDƏ SİTATGƏTİRMƏ QAYDALARINA RIAYƏT AKADEMİK DÜRÜSTLÜYÜN TƏRKİB HİSSƏSİDİR

*Mustafayev Vüqar Sabir oğlu, texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Giriş. Elm aləmində akademik dürüstlük məsələsi həmişə aktual olub. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi və hər sahədə tətbiqini sürətlə genişləndiyi müasir dövrdə bu məsələnin aktuallığı daha da artır.

Akademik dürüstlüyün əsas şərtlərindən biri müəllifin əsərinin orijinallıq səviyyəsi ilə bağlıdır. Bu isə birbaşa plagiata aid olan məsələsini ehtiva edir. Plagiat məsələsində isə bəzən böyük mübahisələrə səbəb olan məqam sitatlarla, sitatgətirmə qaydaları ilə əlaqədardır.

Azərbaycan dilində bu anlayış üçün bəzən ərəb mənşəli "iqtibas" sözündən istifadə edirlər. Lakin praktikada latın mənşəli "sitat" sözü (latınca "cito" sözü "çağırıram", "gətirirəm" mənasını verir [1]) daha geniş tətbiq olunur. Biz də "sitat" sözündən istifadəyə üstünlük verdik.

Sitatgətirmə dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- müəllifin mətnindən hər hansı fraqmentin götürülməsi;
- düsturların, şəkillərin, sxemlərin, qrafiklərin, diaqramların, cədvəllərin və digər elementlərin götürülməsi;
- mətnin fraqmentinin qeyri-hərfi mənada, tərcümə etməklə və ya ifadə tərzini dəyişməklə yazılması;
- əsərin mətnində digər nəşrlərin tərkibinin təhlil edilməsi.

- “Sitatgətirmə elmi biliklərin üsulu və əsası kimi nəzərdən keçirilə bilər və mətn səviyyəsində həyata keçirilə bilər” [2].

“Əslində, digər müəlliflərin işlərindən sitat gətirmək akademik yazının əsas şərtlərindən biridir, çünki bu, sizin mövzu ilə əlaqədar ədəbiyyatı oxuduğunuzu, ideyaları anladığınızı, bu ideyalar və digər müxtəlif perspektivlərdən öz yazı işinizdə istifadə etdiyinizi göstərir [1].

Sitatgətirmənin ən mühüm qaydası istifadə edilmiş ədəbiyyatdakı konkret mənbəyə istinad göstərməklə “müşaiyə” edilməsidir. Belə istinadın olmaması plagiat hesab edilir.

- İstinadın düzgün tərtib olunması üçün aşağıdakılar zəruridir:
- mənbənin mətni sözbəsöz köçürülərkən mütləq dırnaq işarələrinin qoyulması, əks halda sitat plagiat çevriləcək;
- sittin mətni tam olması. Mətnin ixtiyari şəkildə qısaldılması yolverilməzdir;
- müəllifə istinad edilərkən onun soyadı və inisialları qeyd edilməsi
- abzası sitatla, müəllifin soyadı və adı ilə başlamaq məqsədəuyğun deyil;
- əsərdə bütün istinadlar vahid stildə tərtib edilməlidir.

Elmi əsərlərdə sitatgətirmənin **parafraz** adlanan növü geniş yayılmışdır. Parafraz dedikdə sitatın öz sözlərin ilə nəql edilməsi (yazılması) başa düşülür. Bu halda məzmunun saxlanması da, müəllifə istinad edilməsi də mütləq şərtidir. Parafrazdan istifadə etmək aşağıdakı hallarda məqsədəuyğundur:

- bir neçə mənbəyə istinad edildikdə ümumiləşmiş informasiyanı təqdim etdikdə;
- iri həcmli nəzəri konsepsiyayı qısa şəkildə ifadə etdikdə;
- birbaşa xatırlatma üçün məqbul olmayan iri həcmli sitatlar olduqda.

Sitatın dəyişdirilməsinə yalnız xüsusi hallarda icazə verilir. Adətən, bu, arzuolunmazdır, lakin elə hallar var ki, sitatda müəllif dəyişikliklərinin edilməsinə icazə verilir:

- qısaldılmış sözləri tam sözlərə çevirib açıqda. Verilmiş halda sözün əlavə edilmiş hissəsini kvadrat mötərizəyə almaq lazımdır;
- sitatfakı sözün **qrammatik** halını (məsələn, ismin halını) dəyişdikdə. Dəyişmə yalnız o halda yolveriləndir ki, sitat ifadənin daxil olduğu sintaksis sıraya tabedir;
- sənədin mətnində çap səhvlərini və ya qrammatik səhvləri işarə etdikdə. Səhv düzəldilmir, ya kvadrat mötərizədə lakin düzgün yazılmış söz yazılır, ya da adi mötərizədə sual işarəsi (?) qoyulur.

Mətnə sitatgətirmənin xüsusi variantları var ki, bu variantlardan xüsusi hallarda istifadə olunur. Belə variantlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ikinci mənbələrdən sitatgətirmələr;
- xarici müəlliflərin və terminlərin yada salınması;
- özündən sitatgətirmələr;
- qanunvericilik aktlarından sitatgətirmələr.

İkinci mənbələrdən sitatgətirmələr yalnız tədqiqatın mövzusu və problematikası ilə tanışlıq mərhələsində, həmçinin əsərin konseptual aparatını

müəyyən etmək üçün mümkündür. Bu cür istifadə olunan bütün sitatlar mütləq birinci mənbə üzrə diqqətlə yoxlanılmalıdır. Həmçinin əmin olmaq lazımdır ki, ikinci mənbədə səhvlər buraxılmayıb. İkinci mənbələrdən sitatgətirmələr aşağıdakı hallarda mümkündür:

- ilkin mənbə itirilib və ya əlçatmazdır (məsələn, bağlı arxiv və ya kitabxanalarda yerləşir);
- ilkin mənbə tərcümə üçün çətin dildə yazılıb;
- sitatın mətni müəllifin sözlərinin səs yazısından və ya digər şəxslərin xatirələrindən məlumdur;
- sitat, müəllifin fikirlərinin gedişatını təsvir etmək və ya əsaslandırmaq üçün gətirilir.

Xarici müəlliflərin soyadını xatırlatdıqda, həmçinin **xarici mənbələrdən sitat gətirdikdə** mənbənin mətni orijinalın dilində deyil, elmi əsərin dilində (məsələn, Azərbaycan dilində) verilir. Tərcümənin dürüstlüyü şübhə doğurursa, parafrazdan istifadə etmək olar. Belə halda əgər müəllif Azərbaycan elm aləmində geniş şəkildə tanınmırsa (məşhur deyilsə), əlavə olaraq mötərizədə onun orijinal soyadını və innisiallarını yazmaq lazımdır [3].

Öz-özündən sitatgətirmə ölkədə elmi işlərdə tez-tez rast gəlinən haldır. Müəllifin əvvəllər dərc olunmuş tədqiqat işləri sittin mənbəyi ola bilər. Sitatgətirmənin belə növü informasiyanı təkrarlamaqdan və özünü plagiatdan “qorunmağ”a imkan verəcək, həmçinin maraqlı oxucunu əvvəlki və əlaqədar əsərlərə yönləndirməyə kömək edəcək. Özündən gətirilən sitatlar da sitatgətirmənin bütün qaydaları üzrə tərtib edilməlidir. Diqqətdə saxlamaq lazımdır ki, öz əsərlərindən sitatgətirmələrə yerində işlədilməklə və əsaslandırılmış olmaqla elmi əsəri tamamlamalı və onun vəzifələrinə xidmət etməlidir.

Qanunverici aktlardan sitatgətirmələr ciddi şəkildə ilkin mənbələrə istinadla olmalıdır, belə ki, nəzərə alınmalıdır ki, bütün qanuni və analoji aktlar ictimai xarakterli olub, hamı üçün əlçatan informasiyadır. Burada ikinci mənbədən sitatgətirmə yersiz və tamamilə əsassız görünəcək. Əmin olmaq lazımdır ki, qanunun qüvvədə olan redaksiyasından istifadə edilir və qanun qüvvəyə minmişdir.

Sitatgətirmə qaydalarının lakonik və birmənalı olmasına baxmayaraq, praktikada elmi əsərlərin müəllifləri vaxtaşırı aşağıdakı xarakterik səhvlərə yol verirlər:

- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında istinadın olmaması;
- populyar nəşrlərə və ya lazımi elmi kvalifikasiyası olmayan müəlliflər istinadlar. Müəlliflərin kvalifikasiyasını yoxlayarkən istinad edilən əsərin yazılış stiline, müəllif və əsərin özü haqqında əldə edilmiş informasiyaya əsaslanmaq lazımdır. Əgər müəllifin kvalifikasiyası barəsində müəyyən şübhələr varsa, onun əsərindən sitat gətirməmək daha məqsədəuyğundur;
- qrafiki materialları yerləşdirərkən istinadın verilməməsi. Müəllif əsərində digər müəllifin qrafik materiallarından (məsələn, şəkillərdən, sxemlərdən, qrafiklərdən, diaqramlardan), habelə cədvəllərindən istifadə edərsə, mütləq mənbəyinə istinad göstərilməlidir. Mənbəyə istinadsız bu cür informasiyanın verilməsi müəlliflik hüquqlarının pozulması deməkdir;

- mətnin sösbəsöz tam köçürülməsi və sitatların “növbə” üzrə düzülməsi. İzhar və ya nəql tərzinin”canlı” xarakterini saxlamaq üçün sitatlardan məqsədyönlü şəkildə, düşünülmüş hədlər daxilində istifadə etmək, həmçinin sitatgətirmənin formasını variasiya etmək, məsələn parafrazdan istifadə etmək lazımdır;

- ikinci mənbələrdən sitatgətirmələr qaydasının pozulması. Müəliflər əksər hallarda informasiyadan elə istifadə edirlər ki, sanki bu sitatı ilkin mənbədə özləri tapıblar və yaxud sanki bu sitat ikinci mənbənin müəllifinə mənsubdur;

- xarici müəlliflərdən sitat gətirəndə buraxılan səhvlər. Müəllifin soyadının səhv tərcüməsi, adın və soyadın orijinal yazılışının olmaması, mənbədən sərbəst istifadə edərkən parafrazda buraxılan səhvlər. Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, ədəbiyyat siyahısında sitatların mənbələrinin adları orijinal dildə olduğu kimi götürülməlidir;

- yoxlanılmamış müəllifdən gətirilən, habelə tərkibində bayağı və ya səhv müddəalar olan sitatlardan istifadə edilməsi;

- informasiya mənbəyinə istinadın olmaması və dırnaq işarələrinin qoyulmaması [3].

Onu da qeyd edək ki, bəzən istinad olunan mənbə səlahiyyətli olub, dürüstüü heç bir şübhə doğurmasa da, yazının müəllifi olmur. Yazının müəllifi olmadıqda, mətn istinadınız olaraq, hər bir sözün ilk hərfini böyük hərflə yazmaqla, yazının başlığında iki və ya üç sözdən istifadə edilməlidir. Əgər başlıq məqaləyə, kitabın fəslinə və yaxud internet səhifəsinə istinad edirsə, başlığı dırnaq işarələri içində yazılmalıdır. Əgər başlıq kitaba, broşürəyə, jurnala və yaxud hesabatı istinad edirsə, başlığı əyri xətlərlə yazmaq lazımdır. Məsələn:

- iqlim dəyişikliyi üzrə ("İqlim və Hava," 1997);

- Kənd Təsərrüfatı Meteoroloji Təcrübələri üzrə Bələdçi (1981).

Anonim müəlliflər anonim yazılıb, vergül və tarix qoymaqla, verilməlidir:

- iqlim dəyişikliyi üzrə (Anonim, 2008) [1].

Nəticə

Akademik dürüstlüyə və onun ayrılmaz və həssas tərkib hissəsi olan sitatgətirmə mədəniyyətinə, şübhəsiz ki, bütün alimlər, doktorant və dissertantlar, o cümlədən gənc tədqiqatçıların hamısı yiyələnməli, sitatgətirmə qaydalarına bütün elmi əsərlərdə riayət olunmalıdır. Lakin məsələ bununla bitmir, akademik dürüstlüyün, o cümlədən sitatgətirmə mədəniyyətinin (qaydaları) hələ ali məktəbdən (məruzə, çıxış, sərbəst iş, referat, kurs işi, kurs layihəsi, təqdimat və s. hazırlayarkən) bütün tələbələrə (bakalavr və magistrantlara), daha “dərindən” əgətsək, orta məktəbdən (inşa yazarkən, referat, çıxış və təqdimat və s. hazırlayarkən) bütün şagirdlərə aşılması vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Akademik Yazı Üzrə Bələdçi, Layihə rəhbəri S.Məmmədova. Bakı: Qafqaz Tədqiqat Resurs Mərkəzinin (QTRM). 2014. 72 s.

2. Колдашева, Е.А. Цитата и текст: соотношение части и целого. *Омский научный вестник*. 2012. №3 (109). С. 104–106.

3. Положение кодекса «Академической честности» в КазНПУ им. Абая / А.А.Сатмурзаев, А.Т.Кулсариева, Х.Н.Жанбеков [и др.]. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2019. 12 с.